

УДК 94(477).154:061:069

Оксана Кужільна
(Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ІЗ ЗАСНУВАННЯ ТОВАРИСТВА «МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ»

У статті висвітлено процес становлення та діяльності Товариства «Музей визвольної боротьби України». Акцентовано увагу на передумовах створення, меті та завданнях, організаційно-структурних засадах діяльності установи, відтворено основні етапи його діяльності.

Ключові слова: українська еміграція в Чехословаччині, Музей визвольної боротьби України в Празі, Український дім.

У результаті Першої світової війни і поразки національно-визвольних змагань українського народу, землі після нетривалого періоду самостійності (Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка) знову опинилися в складі інших держав: Наддніпрянська Україна стала складовою частиною Радянської Росії, Східна Галичина і Західна Волинь були загарбані Польщею, Північна Буковина анексована Румунією, Закарпаття приєднане до Чехословаччини. Значна частина активних борців за національне й соціальне визволення українського народу, тією чи іншою мірою причетних до подій 1917–1920 рр. у Східній і Західній Україні, змушена була залишити батьківщину. Тільки в перші повоєнні роки кількість емігрантів з українських земель досягла 80-100 тис. чол. [5, с. 634]. Основними осередками цієї еміграції в 20–30-ті стали Відень, Варшава, Берлін, Париж, Прага та деякі інші міста Європи, де до політичних емігрантів приєдналися десятки тисяч колишніх військовополонених українців з російських армій, а також тогочасна, здебільшого заробітчанська еміграція з України. Причому досить значну частину емігрантів становили представники національно свідомої інтелігенції – вчені, університетські професори й викладачі, студенти та учнівська молодь, інженери, літератори, політичні та військові діячі Центральної Ради, гетьманського уряду, Директорії, а також ЗУНР і т.п. Тому не дивно, що після певного періоду адаптації до закордонної обстановки найбільш свідомою частиною української еміграції, яка і на чужині залишалася відданою ідеям державної самостійності України, вирішила використати свою вагому інтелектуальну і соціальну базу для організації і розбудови в країнах перебування українського національно-культурного життя. Звичайно, плідну культурно-просвітницьку і науково-педагогічну діяльність українська еміграція могла здійснювати лише за умови прихильного ставлення до неї урядів, політичних кіл та громадськості країн перебування. Однак держав, які готові були надати значну гуманітарну й матеріальну допомогу для задоволення бодай мінімальних їх життєвих потреб, а тим більше створити необхідні умови для творчої суспільно корисної діяльності, було в післявоєнній Європі, на жаль, не багато. Саме до них належала одна з найдемократичніших на той час новостворених держав в Європі – Чехословацька республіка, перший президент якої – Т.Г. Масарик. Він був добре обізнаний з українським питанням і співчував національно-визвольним змаганням українців. Чехословаччина першою протягла руку безкорисливої допомоги українським емігрантам, розглядаючи їх як важливий політичний і культурний фактор розвитку зв'язків з цими демократичними в майбутньому країнами. На території Чехословаччини було засновано багато українських товариств, шкіл, організацій. Одним із них було створення Товариства «Музей визвольної боротьби України» в 1925 р. Це був перший науково-просвітницький центр, головною метою якого було зберегти історію української державності для боротьби майбутнім поколінням.

В українській історіографії діяльність Товариства «Музей визвольної боротьби України» не була належно висвітлена. Перші загальні відомості, які стосуються окремих аспектів його діяльності, знаходимо у роботах представників української еміграції. У 1942 р. вийшло друком дослідження заступника директора цього музею, а згодом і директора С. Наріжного [7]. В Цюриху за редакцією С. Наріжного вийшла ще одна праця наприкінці 1950-х рр. «Як рятували Музей визвольної боротьби України» [8].

Певний внесок у дослідження історії МВБУ у Празі було здійснено словацьким дослідником М. Мушинкою [6]. У своїй монографії та низці публікацій на основі вивчення документів чеських та українських архівів він висвітлює основні напрямки діяльності цього осередку.

Слід також назвати праці М. Палієнко, яка присвятила цій проблемі низку публікацій [9, 10, 11], зокрема спільну працю із І. Срібняком – «Музей визвольної боротьби України в Празі (1925–1948): створення, діяльність, доля архівної колекції» [12].

Метою статті є спроба відтворити діяльність української еміграції по заснуванню Товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі, виділити основні періоди його діяльності, структуру, а також визначити його роль з іншими установами створеними на еміграції.

Ініціатором створення Товариства для збереження документальних і речових свідчень про визвольну боротьбу України був Український вільний університет у Празі [1, арк. 1]. Завдяки його клопотанню уряд Чехословаччини 16 січня 1925 р. затвердив статут новоствореного Товариства «Музей визвольної боротьби України» [1, арк. 1].

28 травня 1925 р. відбулися перші загальні збори Товариства, на яких було обрано Управу в такому складі: проф. І. Горбачевський – голова, проф. О. Лотоцький – заступник голови; члени: генерал М. Омелянович-Павленко, проф. О. Колесса, В. Біднов, В. Старосольський, М. Коновалець (секретар). Отже, до складу Управи Товариства МВБУ увійшли відомі діячі науки та культури, що значно підвищило статус Товариства та вплинуло на формування програмних засад його діяльності. Загальна кількість членів Товариства на 1 серпня 1925 р. становила 36 осіб, серед яких були представники української культури, науки, національно-визвольного руху: проф. П. Андрієвський, проф. Л. Білецький, проф. В. Сімович, проф. В. Січинський, проф. С. Смаль-Стоцький, проф. О. Шульгин, проф. Ф. Щербина та ін. [12, с. 38].

Статут чітко визначав мету та завдання Товариства – «наукове дослідження усього, що стосується визвольної боротьби, шляхом зародження, утвердження, опису всіх предметів і матеріалів, зв'язаних з цією боротьбою та уможливлення наукової праці на цій основі» [13, арк. 1]. Товариство згідно з статутом мало заснувати музей та бібліотеку, а також проводити різного роду виставки, де б відтворювалась історія українського державотворення.

Товариство складалося з дійсних членів, якими могли бути фізичні та юридичні особи української національності або установи, почесних членів та членів-співробітників [13, арк. 1]. Почесних членів обирали на Загальних зборах Товариства одноголосним голосуванням за їх заслуги перед Товариством. Членів-співробітників обирала Управа Товариства для роботи в Товаристві [13, арк. 1]. Згідно зі статутом членами переставали бути ті, хто добровільно виходив з Товариства, хто не вніс членського внеску, хто з важливих причин був виключений з Товариства МВБУ. Право виключати членів належало Загальним зборам [13, арк. 1].

Контроль за діяльністю Товариства здійснювався громадськістю через друкований орган «Вісті Музею визвольної боротьби України», що виходили в міру накопичення матеріалу.

Вже з перших днів заснування Товариство «Музей визвольної боротьби України» розпочало активну діяльність щодо заснування музею, де зберігалися б документи національно-визвольної боротьби українського народу.

У зверненні до українського громадянства Товариство закликала: «... Наш музей повинен зібрати в собі усе те, що обіймає всі періоди, фази, форми та ділянки визвольної боротьби: підготовчі її фази і форми, починаючи з доби перед світовою і національною війною та революцією, життя під час їх та після них на рідній землі, на еміграції, в полоні, в таборах, політичну діяльність, пропаганду та організацію, діяльність урядових установ в краю та за кордоном; дипломатію; збройну боротьбу в усіх її фазах та формах – організацію армії, життя на фронті та в запілля, бої та походи, освідмлюючу працю в армії, постачання, санітарні відносини тощо; культурну працю в усіх її формах – наукову, освітню, мистецьку, економічні відносини та усю діяльність на економічному полі; санітарні відносини та усю діяльність на санітарному полі – як власну, так і акцію чужинецьку...» [1, арк. 1].

Всі документи і матеріали, що надходили до музею було поділено на чотири відділи: політико-дипломатичний, військовий, емігрантський, загальний. Другим військовим відділом керував генерал М. Омелянович-Павленко, а інші відділи підпорядковувалися директору музею [14, арк. 23в.].

З метою інтенсифікації роботи зі збирання матеріалів на місцях Управа Товариства обрала спеціальних представників: проф. М. Левицького – у Подєбрадах, проф. І. Мірчука – у Відні [15, арк. 3]. Матеріали надходили не тільки з теренів Чехословаччини, але й з Австрії, Югославії, Франції, Італії, Америки, Аргентини [15, арк. 3]. Управа намагалася зібрати інформацію про місце знаходження документів та пам'яток, які необхідно було перевезти до Праги. З цією метою було заведено спеціальну інвентарну книгу.

Проте у квітні 1926 р. Міністерство Закордонних Справ ЧСР наполягло на звільненні приміщення, де зберігалися документи. Товариству запропонували зібрати все майно і скласти на складі в

міністерстві поки не знайдеться нове приміщення. Однак, Управа протягом тривалого часу не могла знайти приміщення для музею. Міністерство закордонних справ безкоштовно зберігало всі документи на складі, а інша частина музейних колекцій знаходилася по різних установах і приватних помешканнях у Празі, у Відні і в інших містах Європи [15, арк. 7]. Це свідчило про те, що при такому розпорощенні матеріалів зберегти їх в цілісності не вдасться. Щоденні надходження музейних матеріалів припинилися зовсім і тільки час від часу приходили жертви від окремих осіб, які не втрачали надії створити музей. Так справи тривали чотири роки, всі зусилля не давали бажаного результату [15, арк. 7].

Світова економічна криза загальмувала приплив фондів до Музею, але не припинила його. Жертводавцями МВБУ були не тільки заможні українці, але часто й люди з найбідніших прошарків суспільства. Пенсіонер П. Турчик писав з США: «Я вже старий та не можу працювати. Жию тепер уже не з праці, а тільки з Божої волі та милосердя добрих людей, бо знаходжуся в домі для убогих старців. Часом я поможу погребникові винести мерця, а він за це кине мені кілька центів. І так я наскладав одного доляра, якого посилаю на Музей визвольної боротьби України в Празі» [3, арк. 15]. Подібних листів на адресу Музею приходило багато. Володимир Морашко із Середнього на Закарпатті писав: «Одсилаю дві бляшанки з медом (19 кг), котрі прошу прийняти як мій дар на Музей визвольної боротьби України» [4, арк. 14]. Це свідчить про те, що діяльність Товариства була підтримана великою частиною українців в різних куточках світу, які прагнули жити у незалежній Україні.

Новий етап в історії МВБУ розпочався в 1929 р., коли Прагу відвідав Каленик Лисюк – відомий громадсько-політичний діяч, учасник визвольних змагань 1917–1920 рр. З 1923 р. він перебував в еміграції у США, де розгорнув успішну підприємницьку діяльність, що в свою чергу дало можливість йому фінансово підтримувати окремі проекти українських емігрантів, спрямовані на збереження національної ідентичності в умовах перебування на чужині.

К. Лисюк з власних коштів вирішив щорічно сплачувати 300 доларів за приміщення для Музею [15, арк. 7 зв.]. Управа Товариства відразу ж розпочала шукати приміщення й 1 грудня 1929 р. було знайдено нову будівлю для Музею [15, 7 зв.]. Вона складалась із трьох кімнат і складу-гаража, в яких розмістити всі матеріали було неможливо, але деякі колекції виставити було можна. Однак таке приміщення для Музею було мале і К. Лисюк підняв питання щодо зведення або придбання власного приміщення для Музею. Було утворено спеціальні комісії: одна в Празі, інша в Женеві для збору коштів і придбання нового приміщення для Музею [15, арк. 7 зв.].

26 жовтня 1930 р. відбулось урочисте відкриття Музею в новому приміщенні в присутності представників від багатьох українських установ і організацій ЧСР [16, арк. 3].

Товариство МВБУ на загальних зборах 27 червня 1933 р. проголосило національне Свято возз'єднання Українських земель 22 січня – Днем Музею визвольної боротьби України [2, с. 1], що ще раз свідчить про прагнення української еміграції до створення власної держави. 21 квітня 1934 р. бібліотеку МВБУ було названо іменем її найбільшого мецената професора Івана Горбачевського з нагоди його 80-ліття [3, с. 9].

У 1935 р. управа Товариства урочисто відзначила десятиліття свого існування ювілейною виставкою в центрі Праги – в Промисловому музеї, над яким під час виставки майорів український жовто-блакитний прапор.

Ще 9 червня 1927 р. В. Старосольський, професор державного права Українського вільного університету і Української господарської академії в Подєбрадах, на загальних зборах Товариства МВБУ висунув ідею про спорудження власного будинку для Музею. Слушна пропозиція отримала підтримку на загальних зборах Товариства 7 жовтня 1932 р., коли український меценат Яків Макогін зобов'язався покрити половину видатків на будівництво (до кожної сотні доларів від української громади долучав стільки ж від себе) [3, арк. 39 зв.]. Згодом було вирішено збудувати цілий комплекс – Український дім, складовою частиною якого став би й Музей. На заклик управи Товариства МВБУ тисячі українців посилали до Праги свої пожертви. Найбільший внесок у цю справу зробило Українське бюро в Лондоні, яке очолювали Я. Макогін та В. Кисілевський.

Повідомлення про побудову Українського дому та заклики до фінансових пожертв на цю побудову публікувала майже кожна українська емігрантська газета. Гроші на Український дім збиралися на різних громадських зборах, вечоринках, концертах, але й на весіллях, хрестинах, похоронах і навіть у церквах. Деякі організації й установи з цієї нагоди випускали спеціальні листівки.

Керівництво Товариства докладало багато зусиль, щоб створити осередок збереження національних пам'яток. Однак, спорудження нового будинку Українського дому могло затягнутися на тривалий час, тоді як справа зберігання фондів Музею була невідкладною. У 1937 р. Товариство вирішило не будувати, а купити для Музею готовий будинок.

Головними ініціаторами купівлі будинку для музею поряд з Д. Антоновичем і С. Наріжним був С. Смаль-Стоцький. Вже в 1920 р. на зборах Українського клубу в Празі він висунув ідею про зас-

нування Українського дому. В 1935 р. С. Смаль-Стоцького було одногосно обрано головою Товариства МВБУ. В інавгураційній промові на святкуванні 10-ліття МВБУ побудову Українського дому він висунув на перший план і до кінця життя дбав про реалізацію цього задуму [17, арк. 15].

16 березня 1938 р. було підписано договір з Марією Гавельцовою про купівлю будинку для МВБУ на вулиці Горимировій за 230000 крон. Ця сума включала гіпотетичний борг 95000 крон. Будинок мав 21 кімнату та вісім, підвалів придатних для складів. Правда, щоб пристосувати житловий будинок до потреб музею, потрібен був генеральний ремонт. Його з чималими фінансовими затратами було проведено протягом 1938–1939 років [17, арк. 15]. Велику роботу, пов'язану з купівлею і ремонтом Українського дому провели Д. Антонович, С. Наріжний та Є. Вировий. Підкреслимо, що тільки цей будинок у Празі був власністю української громади. Всі інші українські установи та організації приміщення орендували.

На загальних зборах 18 лютого 1939 р. була обрана нова управа Товариства МВБУ. До її складу входили А. Яковлів – голова, д. С. Сірополко – заступник голови, М. Павлічук – секретар, п'ять членів і двоє кандидатів Управи та сім членів ревізійної комісії [17, арк. 31 зв.]. Перевезення фондів МВБУ до нового будинку було завершено на початку квітня 1939 р., а урочисте відкриття нової експозиції відбулося 29 червня 1939 р. [17, арк. 15]. Основні промови про історію, сучасний стан та перспективи дальшого розвитку Музею виголосили А. Яковлів, С. Сірополко та Д. Антонович [17, арк. 8].

У 1939 р. після розпаду Чехословаччини німецька влада скасувала всі громадські організації на окупованій території, в тому числі і Товариство МВБУ. Однак Д. Антоновичу, С. Наріжному та іншим вдалося переконати протекторатну владу, що Товариство МВБУ ніколи не займалося і не планує займатися політикою. Окупаційна влада 6 липня 1940 р. затвердила статут Товариства МВБУ і дозволила йому відновити діяльність.

На 1940 р. припало святкування 15-ліття Музею. Управа вирішила відзначити цей ювілей не гучними промовами та тостами, а серією з восьми тематичних виставок із матеріалів музейних фондів [17, арк. 2].

27 лютого 1943 р. відбулися загальні збори Товариства МВБУ, в яких взяло участь біля 50 членів. Головою Товариства було обрано Дмитра Дорошенка, а до його управи увійшли: І. Панькевич, Я. Рудницький, С. Матренчук та М. Добриловський [6, с. 46–47].

Наприкінці 1944 р. Управа Товариства одногосно ухвалила директором С. Наріжного. Однак, він відмовився і на цю посаду управа Товариства призначила В. Дорошенка, який її обіймав аж до виїзду з Праги у квітні 1945 р.

На 7 квітня 1945 р. Наріжний скликав загальні збори Товариства МВБУ, на яких його голова Д. Дорошенко зачитав звіт про діяльність за останній рік та запропонував змінити назву музею на «Український музей». Новим головою Товариства було обрано В. Бірчака, його заступником – професора М. Добриловського, секретарем – М. Матюшенко, скарбником – Г. Калюжного, членами – З. Мірну та радника Спиридона Матренчука. Нова Управа вже не встигла розгорнути якусь роботу, оскільки вся її увага була зосереджена на загоєнні ран, спричинених Музеєві бомбардуванням.

С. Наріжний на 28 квітня 1946 р. скликав річні збори Товариства МВБУ. Щоб зберегти його як легальну статутну організацію, потрібно було прийняти низку нових членів, адже старих у Празі залишилося дуже мало. На них було обрано нову управу, очолювану Ю. Добриловським. Його заступником обрали С. Наріжного, а членами управи З. Мірну, С. Матренчука, К. Заклинського та О. Балицького. Ревізійну комісію очолив І. Панькевич, членами були І. Зілинський, Ю. Комаринський та І. Попель-Сулима. На посаді директора Українського музею одногосно затвердили проф. С. Наріжного. У програмі дій нової Управи було два основні пункти:

- 1) Упорядкування та збереження врятованих після бомбардування музейних матеріалів;
- 2) Мобілізація засобів для збудування нового музейного дому в Празі.

Враховуючи нову політичну ситуацію, збори змінили назву Товариства «Музей визвольної боротьби України у Празі» на Товариство «Український музей у Празі». Про це було подано відповідну резолюцію Земському народному комітетові в Празі, який наведену зміну не затвердив, посилаючись на те, що вона означала б зникнення старого і виникнення зовсім нового товариства, в зв'язку з чим потрібно ухвалювати новий статут. А це в тодішніх умовах було нереальним. Товариство й надалі було зареєстроване як Товариство Музей визвольної боротьби України.

Уже на початку березня 1948 р. за музеєм та його працівниками органи безпеки встановили таємний нагляд. 26 березня 1948 р. музей офіційно закрили, а Товариство Музей визвольної боротьби України офіційно ліквідували. З того часу заборонялася будь-яка його діяльність.

Отже, праця української еміграції в Чехословаччині мала великі результати. Головним досягненням було створення такого потужного наукового осередку зі збирання та збереження української історико-культурної спадщини доби визвольної боротьби і періоду міжвоєнної еміграції. Зусиллями його співробітників було засновано музей-архів, де у численних фондах зберігалися безцінні істо-

ричні документи. Товариство МВБУ проводило досить плідну роботу щодо збирання матеріалів з історії української державності. Товариство «Музей визвольної боротьби України» розкривало історію державотворчого процесу у період визвольної боротьби 1917–1921-х рр., поширювало ідею визвольної боротьби українського народу серед широких мас.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вісті Музею Визвольної Боротьби України (далі – Вісті МВБУ). – Прага. – Ч. 1. – Липень, 1925. – 83 арк.
2. Вісті МВБУ. – 1934. – Ч. 4. – 83 арк.
3. Вісті МВБУ. – 1935. – Ч. 8. – 83 арк.
4. Вісті МВБУ. – 1935. – Ч. 9. – 83 арк.
5. Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1955-1957. – Т. 2. – 399 с.
6. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів / М. Мушинка. – Прага, 2005. – 119 с.
7. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 372 с.
8. Наріжний С. Як рятували Музей визвольної війни боротьби України / С. Наріжний. – Цюрих, 1959. – 466 с.
9. Палієнко М. Матеріали Празького архіву як джерело з історії української державності / М. Палієнко // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Історія. – К., 2005. – № 77-79. – С. 123–125.
10. Палієнко М. Музей Визвольної боротьби України у Празі / М. Палієнко // Українська архівна енциклопедія. Робочий зошит. Д-М / Держкомархів України. УНДІАСД. – К., 2006. – С. 330–331.
11. Палієнко М. Архівні центри української еміграції / М. Палієнко. – К.: Темпора, 2008. – 687 с.
12. Палієнко М. Музей визвольної боротьби України в Празі (1925–1948): створення, діяльність, доля архівної колекції / М. Палієнко, І. Срібняк // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. зб. – Вип. 2. Архівознавчі читання. – К., 2000. – С. 35–47.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 4026, оп. 1., спр. 1., 2 арк.
14. ЦДАВО України, ф. 4026, оп. 1, спр. 19, 83 арк.
15. ЦДАВО України, ф. 4026, оп. 2, спр. 9, 83 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 4026, оп. 2, спр. 4, 4 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 4026, оп. 2, спр. 7, 31 арк.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2014.

Оксана Кузьільна

Деятельность украинской эмиграции в Чехословакии по созданию Общества «Музей освободительной борьбы Украины».

В статье освещен процесс создания и деятельности Общества «Музей освободительной борьбы Украины» в Чехословакии. Акцентировано внимание на предпосылках создания, целях и задачах, организационно-структурных принципах деятельности учреждения, воссозданы основные этапы его деятельности.

Ключевые слова: украинская эмиграция в Чехословакии, Музей освободительной борьбы Украины в Праге, Украинский дом.

Oksana Kuzhilna

Activities of the Ukrainian Emigrants in the Czechoslovak Republic from the Establishment Period of the Society of the Museum of Ukraine's Struggle for Independence.

The article is devoted to the establishment and activity of the Society of the Museum of Ukraine's Struggle for Independence in Czechoslovakia. The main attention is focused on the reasons of the Society establishment, its aims and tasks, organizational and structural principles of its activity, as well as stages of its functioning. Besides, special attention is paid to the impact of authorities on the activity of the Museum Society. What is more, the Society's cooperation with various scientific, cultural and other organizations is under research. The article also deals with cultural and educational activity held by the Society of the Museum of Ukraine's Struggle for Independence. Thus, the overall aim of this research paper is to analyse the Society's activity in Prague during 1925–1948.

Key words: Ukrainian emigration in Czechoslovakia, the Museum of Ukraine's Struggle for Independence in Prague, the Ukrainian House.